

BENOÏT MAJERUS

Eupen-Malmédy

Of een ambivalent expansiegebied

16 november 2007, de dag na het verjaardagsfeest van de koning en... het feest van de Duitstalige gemeenschap: in zijn ochtendkroniek op de rtrf-radio smeekt Paul Hermant de minister-president van die gemeenschap, Karl-Heinz Lambertz, te bemiddelen in de besprekingen die België die dagen in beroering brachten. Hermant hoopte dat de Duitstalige gemeenschap een bemiddelende rol zou kunnen spelen tussen de Nederlands- en Franstaligen, en het speet hem dat deze gemeenschap in dit geval 'een bijzondere afwezige derde' was: Het zou voor het eerst zijn in België dat er een beroep werd gedaan op die kleine gemeenschap van iets meer dan 70.000 inwoners. En inderdaad, als we willen zien hoe de houding van de Belgische Staat ten opzichte van dat kleine strukje grond is, dan komt er een wel heel dubbel beeld tervoorschijn, dat vaak schommelt tussen onverschilligheid en wantrouwen.

Nieuwe Belgen na de Grote Oorlog

Op 10 januari 1920 werden de twee Pruisische kantons Eupen en Malmédy in het Belgische koninkrijk opgenomen als drie kantons: Eupen, Malmédy en Sankt-Vith. De inlijving van dit grondgebied met 65.000 inwoners en een oppervlakte van 852 vierkante kilometer was de enige territoriale schadeloosstelling die België na de Eerste Wereldoorlog kreeg, nadat de Belgische eisen betreffende het groothertogdom Luxemburg en de zuidelijke gebieden van Nederland waren afgewezen. Deze gebieden, die op de grens van twee taalgebieden liggen, het Franse en het Duitse, waren al eens eerder onder één politiek regime

Oorlogsmonument in Eupen ter herinnering aan de soldaten van de Kreis Eupen, gevallen tijdens de Oostenrijks-Duitse oorlog (1866) en de Frans-Duitse oorlog (1870-1871)

verenigd, namelijk in 1797 onder de Franse Republiek en vervolgens onder het napoleonische keizerrijk. In 1815, tijdens het Congres van Wenen, werden ze bij Pruisen gevoegd. Op taalkundig niveau schurkte het Duits heel dicht aan tegen het Frans en een Waals dialect. Pas in het laatste kwart van de negentiende eeuw, tijdens de *Kulturkampf*, zette de Pruisische regering een politiek van gedwongen germanisering in gang, maar slaagde daar niet helemaal in, want in Malmédy bleven nog Franssprekende kernen bestaan. In het Belgische nationale gedachtegoed dat in de negentiende eeuw ontstond, speelden deze oude gebieden, die oorspronkelijk tot de hertogdommen van Limburg en Luxemburg hadden behoord, geen enkele federaliserende rol. Ze waren ook geen symbolische plek waarop een nog maar pas beginnende en zich uitbreidende Belgische nationaliteit te projecteren viel.

In die eeuw van nationalistische gevoelens waren de Belgische verzingen naar het gebied buitengewoon zeldzaam. Pas aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog, in 1910, maakte een artikel in de *Journal des Tribunaux* melding van deze gebieden en sprak van 'ons Elzas-Lotharingen' waar 'onze broeders in ras en taal in Pruisen verbanen en gevangenzaten'. Zelfs voor de Waalse Beweging betekende de streek van Malmédy niet echt een oproep tot aansluiting, ondanks het kortstondige bestaan van een Waalse Club in Malmédy, opgericht in 1898. Het Waalse parlement schonk er nauwelijks aandacht aan, ook al was priester Nicolas Pietkin, de stuwende kracht erachter, voor de Eerste Wereldoorlog nog op een Waals congres in Luik uitgenodigd.

Dit gebied, dat gedurende de hele negentiende eeuw geen eigen identiteit had, werd tussen 1914 en 1918 voor België een 'expansiegebied'. In een bepaald Franstalig politiek-industrieel milieu begon men tijdens de Eerste Wereldoorlog van een Groot België te dromen, meegesleept door journalisten als baron Pierre Nothomb, een advocaat, dichter en schrijver van oorlogspropaganda (*Les Barbares en Belgique*, 1915), die in los verband voor de Belgische regering in ballingschap werkte en na de oorlog de autoritair-katholieke Action Nationale oprichtte. Vanaf 1915 werden de Belgische oorlogsdoelen besproken in een milieu van ballingen dat hoe langer hoe nationalistischer werd. Zeeland, de Schelde, Nederlands Limburg en Luxemburg werden al snel de voornaamste

gebieden die hun hebzucht opwekten. Tegelijkertijd formuleerde ook Duitsland oorlogsdoelen die voorzagen in een drastische vermindering van de Belgische soevereiniteit. In die uitbreidingspiraal kwam Eupen-Malmédy aan Belgische zijde wel degelijk voor, maar speelde er geen belangrijke rol in. Andere gebieden, zoals Schleiden, Kall en Kronenburg, werden door Nothomb 'verloren kantons' genoemd. Maar over het geheel genomen was het toch vooral het groot Hertogdom Luxemburg dat - alle partijen bij elkaar genomen - de plaats vormde waarop de 'herenigingsplannen' zich concentreerden.

Ondanks zijn verheven status van *Gallant Little Belgium* moest het koninkrijk zich in 1918-1919 tevredenstellen met niet meer dan de oostelijke kantons. Toen de oorlog afgelopen was, werd in december 1918 het Comité de Politique Nationale opgericht, met aan het hoofd mensen als Nothomb, die een oproep deed om België te vergroten met name door 'niet meer en niet minder dan de teruggave door Duitsland van Malmédy en zijn in 1815 bij Pruisen ingelijfde kantons'. Die oproep werd door 270.000 mensen ondertekend, waaronder vooral industriëlen, bankiers, middenstanders en militairen. De socialisten waren de grote afwezigen. Tijdens de vredesconferentie diende de Belgische regering de terugkeer van de kantons Eupen en Malmédy in als laagste eis. Zij rechtvaardigde zich door uit te gaan van historische argumenten en kon, tenminste wat de omgeving van Malmédy betrof, verwijzen naar verzoekschriften van Malmédianen in Brussel en Luik, maar eveneens van Malmédy zelf, die om aansluiting bij België verzochten. Het kanton Eupen wierp wel problemen op, en pas na de belofte een referendum te organiseren kon België de beide kantons 'terugkrijgen'. Het Verdrag van Versailles bepaalde inderdaad, in artikel 34, dat Duitsland 'afstand deed' van die gebieden. Pas dan zien we voor het eerst de term 'Eupen-Malmédy' verschijnen, want voor 1919 hadden die beide kantons nooit bijzondere banden met elkaar gehad.

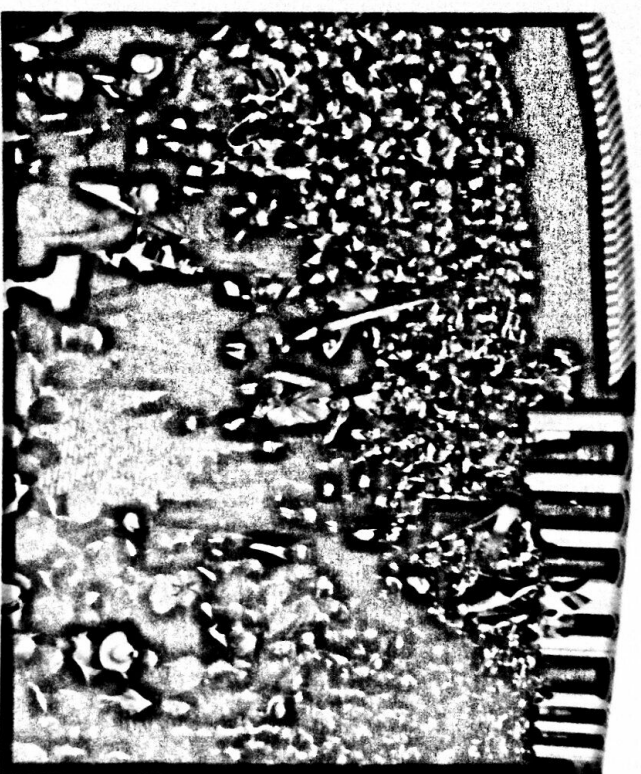
De oostkantons tussen twee wereldoorlogen

Op 15 september 1919 werd er een zelfbestuur ingesteld met aan het hoofd Herman Baltia voor de gebieden Eupen, Malmédy en Sankt Vith. Deze generaal, die carrière had gemaakt in de koloniën, was katholiek

en sprak Duits. Na een zogenaamd referendum verklaarde de Volkenbond op 20 september 1920 dat Eupen-Malmédy deel uitmaakte van België. Ook al betroffen de officiële argumenten die ter rechtvaardiging werden aangevoerd duidelijk een terugkeer van de gebieden die verloren waren gegaan en nu werden 'vrijgekocht' door het tijdens de Grote Oorlog vergoten bloed, er was toch ook nog wel sprake van een zekere dubbelzinnigheid, zelfs in de geschriften van leidende figuren ter plekke. Zo gebruikte de secretaris-generaal van de regering van Eupen-Malmédy en juridisch raadsman bij het ministerie van Buitenlandse Zaken Pierre van Werveke in een werk dat in 1920 werd geschreven het woord 'annexatie'. Het specifieke bestuur werd pas in 1925 afgeschaft; Eupen-Malmédy werd toen een deel van België en was aangesloten bij het arrondissement van Verviers. De inwoners kregen niet het recht om een eigen provincie te vormen, een eis die ook tegenwoordig nog actueel is.

Tijdens het interbellum bleef de positie van Eupen-Malmédy in dit nu groter geworden België ambivalent. Aan de ene kant bleef een zeker wantrouwen heersen. Zo werd in 1926 de benoeming van een burgemeester wiens Belgische vaderlandslievendheid in twijfel werd getrokken, geweigerd. Toen België en Duitsland in de jaren twintig, nadat er in Brussel financiële moeilijkheden waren ontstaan, besprekingen voerden, werd tot twee keer toe het plan van een teruggawe aan Duitsland geopperd. Dit idee mislukte, niet alleen omdat de regering niet geloofde dat de openbare mening zo'n maatregel zou aanvaarden, maar ook omdat Polen en vooral Frankrijk zich ertegen verzetten: die beide landen dachten dat dit het begin van een algehele herziening van het Verdrag van Versailles zou kunnen zijn.

Anderzijds werd het gebied betrokken bij nationale herdenkingen zoals die van het eeuwfeest van België in 1930. Zo werden tijdens het diner in het Palais du Centenaire de burgemeesters van de oostelijke kantons in de buurt van de koning geplaatst. In 1935 werd op het terrein van de wereldtentoonstelling een paviljoen van Malmédy geopend. En in 1938 nam de streek, toen een aanvang werd gemaakt met de werkzaamheden aan de stuwdam van de Vesder, deel aan een politiek van grote werkuivoeringen. Het feit dat er in Elsenborn een militair kamp bestond dat in 1901 door het Pruisische leger was gebouwd en in 1920

De grootse ontvangst van koning Leopold III in Malmédy, 19 augustus 1938

door het Belgische leger was overgenomen, zorgde er al evenzeer voor dat er een symbolisch rood-geel-zwartgevoel leefde, door de militairen, de vaandels en de aanwezigheid van de koning tijdens manoeuvres.

In het interbellum begon ook de Vlaamse Beweging meer directe belangstelling te tonen voor de streek, met name door te eisen dat in Eupen het Nederlands geïntroduceerd zou worden, want volgens de flaminganten behoorde Eupen tot de Vlaamse natie. In 1930 werd er een afdeling van het Davidsfonds opgericht, maar deze wist geen doorbraak te forceren. In dezelfde tijd bleef de Waalse Beweging een deel van die gronden als de hare op eisen en richtte in 1926 een gedenktrekken op ter ere van pastoor Pietkin, die tijdens het *Kaiserrich* immers het Waals had verdedigd.

In dezelfde tijd waarin zekere Belgische politieke kringen Eupen-Malmédy als symbool van de verschillende nationalistische theorieën gebruikten, werd de streek echter ook een element van identiteitsvorming in het Duitse grensgebied. Op de tegenoverliggende Rijnsoever begon inderdaad een groep wetenschappers een theorie te ontwikke-

len die een herziening van de westelijke grenzen van Duitsland moesten rechvaardigen. Dit ging natuurlijk veel verder dan het beperkte kader van Eupen-Malmédy, want hun belangstelling ging uit naar Nederland, België en Luxemburg als geheel. De annexatie van de beide kantons in 1920 had de Duitse openbare mening ternauwernood in beweging gebracht, in een tijd waarin de Weimarrepubliek met veel grotere problemen was geconfronteerd. Vanaf de jaren 1920 stelden Duitse academici, vooral aan de universiteiten van Bonn en Keulen, een onderzoek in naar de westelijke grenzen van Duitsland, met als doel 'op wetenschappelijke wijze' aan te tonen dat die grenzen naar het westen moesten worden verplaatst. Eupen-Malmédy was een bijzondere casus voor deze revisionisten, want het stelde hen in staat om een 'objectieve' analyse te combineren met een aanklacht tegen het Verdrag van Versailles. Maar ook al wisten sinds het midden van de jaren 1920 etnologen en geschiedkundigen als Matthias Zender en Franz Petri die streken in de actualiteit te houden, ze bereikten toch nooit de symbolische lading van Elzas-Lotharingen, het Sudetenland of de aan Polen verloren gebieden.

In het interbellum bleef Duitsland altijd een belangrijk referentiepunt voor de bewoners van de streek: in de jaren 1920 en 1930 bleef een revisionistische stroming actief, met als minimumeisen het organiseren van een nieuw referendum. Zij hoopte binnen afzienbare tijd op een hereniging met Duitsland. Eupen-Malmédy werd voor België meer en meer een verontrustende ruimte door de ontwikkeling van pangermaanse bewegingen (*Heimatrue Front*), waarvan de leden hun bewondering voor het nationaalsocialisme niet onder stoelen of banken staken.

De Tweede Wereldoorlog en de zuivering

Het geringe belang van deze streek in de nationale Belgische verbeelding vindt zijn oorsprong in het tijdperk van de Tweede Wereldoorlog. Op 18 mei 1940 beval Adolf Hitler de hereniging van de *Ostkantone* met het *Reich*. Die 'terugkeer' werd onder andere geriefd met de uitgifte van twee Duitse postzegels met een afbeelding van Eupen en Malmédy. In België werd die maatregel niet alleen al snel erkend door het college van

Secretarissen-Generaal in de bezette gebieden, maar ook officieus, op 25 juli 1940 in Vichy, door de Belgische regering in ballingschap. Terwijl Inbel, het persagentschap van de regering in ballingschap, geregeld sprak over wat er in de drie kantons gebeurde, blijken de zwijgzaamheid van de Belgische radio in Londen en het ontbreken van gedragssijnen voor deze niet-bezette maar in Duitsland opgenomen gebieden te getuigen van de geringe belangstelling die de regering-Pierlot ervoor had.

Na de Tweede Wereldoorlog kwam Eupen-Malmédy opnieuw terug bij België. De streek had, meende men, van wat al te veel sympathie voor het naziregime blij gegeven. Dus ook al maakte het gebied opnieuw deel uit van de nationale bodem, een deel van zijn bevolking werd ervan buitengesloten, terwijl het andere deel onder zwaar toezicht kwam. Justitie opende zuiveringsdossiers voor 25 procent van de totale bevolking (!); een groot aantal mensen, gestraft met 'verlies van nationale rechten', mocht niet deelnemen aan de eerste gemeenteraadsverkiezingen van 1946. Bovendien werd, tot in 1956, de grens met Duitsland onderworpen aan een zeer strenge controle, die het grensverkeer vrijwel onmogelijk maakte. Verscheidene jaren lang werden de burgemeesters niet gekozen maar door de Belgische staat geïnstalleerd (*Ambtsbürgermeister*). Bij het onderzoek werd in het kader van een assimiatiepolitiek een belangrijker plaats ingeruimd voor het Frans, zonder dat het Duits geheel verdween. De Belgische radio zond trouwens vanaf 1945 een (aanvankelijk een halfuur durend) programma in het Duits uit, de uitzendingen *Irene Janetzky*, zo genoemd naar de journaliste die in haar eenijde dit hele programma verzorgde. Met ingang van 1961 vulden deze uitzendingen de meer en meer belangrijk wordende programmablokken.

Duitse postzegel van 1940 die de 'teruggave' van Eupen en Malmédy aan Duitsland herdenkt

Integratie van de oostkantons als 'derde gemeenschap'

Afstoting en integratieopname schijnen dus de twee sleutelwoorden te zijn. Volgens André Leton lopen de redenen voor het wantrouwen uit: een: in Wallonië bleef de herinnering aan de oorlog een belangrijke rol spelen; in Vlaanderen kostte het moeite die gemeenschap als taalkundig naast te zien, maar wel in het Waalse gebied geïntegreerd. In elk geval sleet mettertijd de 'discriminatie'. Ook al had tijdens de eerste constitutionele hervorming in 1970 de Duitse culturele gemeenschap nog niet dezelfde bevoegdheden als de Nederlandse en de Franse gemeenschappen, geleidelijk werd die toch steeds meer als een afzonderlijke eenheid beschouwd. Tijdens de onderhandelingen waren het vooral de vertegenwoordigers van de Volksunie die aandrongen op een maximale autonomie voor de Duitstalige gemeenschap, want Eupen-Malmédy was een van de terreinen waar unitaristen en federalisten met elkaar konden opschieten. Nooit werd het recht van de Duitstaligen op een zekere autonomie betwist en in 1983 werd de Duitstalige gemeenschap - en niet de Duitse gemeenschap - een institutionele gemeenschap met alle rechten van dien. Deze re-integratie van de oostelijke kantons bij België berustte op een dubbel verzwijgen: het ongenoemd blijven van het pseudoreferendum ging samen met een slachtofferachtige voorstelling van de geschiedenis van Eupen-Malmédy tijdens de oorlog. De volgende twee uittreksels, het eerste gekozen uit een redevoering en het tweede uit een interview, beide van de gouverneur van Luik Pierre Clerdent, zijn veelzeggend.

Deze verjaardag van het Verdrag van Versailles krijgt voor onze provincie een bijzondere betekenis en vindt in het hart van onze bevolkingen een intense weerklank: het zal nu inderdaad vijftig jaar geleden zijn dat na een eeuw van Pruisisch bestuur de Oostelijke Kantons naar het nationale grondgebied zijn teruggekeerd (1969).

Als we de omvang kennen van de lichamelijke en geestelijke gevolgen van de oorlog in deze diep verwonde gebieden, die niet alleen bezet waren maar ook geannexeerd en aan het Réich onderworpen, hun bevolkingen geronseld en de jongeren met

geweld naar het Oostfront gestuurd; als we terugdenken aan de omvang van de verworpingen (...) (1970).

Terwijl er sprake was van een zekere normalisering, zien we tegelijkertijd dat dit gebied nogal in de marge achterbleef, zoals blijkt uit zijn langdurige afwezigheid op het Belgisch wetenschappelijke terrein. Terwijl van Duitse zijde de eerste wetenschappelijke monografieën vanaf de jaren 1970 aan deze streek zijn gewijd (Klaus Pabst, Heinz Doepgen), werd pas in 1986 door Roger Collinet de eerste 'Belgische' studie over dit onderwerp gepubliceerd. In het recente werk *Histoire de la Wallonie*, onder redactie van Bruno Demoulin en Jean-Louis Kupper, komt Eupen-Malmédy slechts eenmaal voor, namelijk als de auteur het heeft over de 'overdracht' aan België in 1920 - niets over zijn geschiedenis tijdens de Tweede Wereldoorlog, niets over de geleidelijke culturele autonomieering. De oprichting van eigen instellingen droeg bij tot het scheppen van een specifieke regionale identiteit die over de nodige middelen beschikte om die in stand te houden.

In het federale België wordt de Duitstalige gemeenschap nu gedefinieerd door middel van twee beelden. Met de aanleg van het natuurpark de Hoge Venen in 1957, dat meer dan de helft van het grondoppervlak van de streek beslaat, profileert het zich enerzijds, vooral door de snelle ontwikkeling van de ecologie, als de groene long van België, die de huidige bezorgdheid voor het milieu verbindt met economische ontwikkeling. Aan de andere kant neemt Eupen-Malmédy, evenals talrijke andere gebieden die aan de grens van grote landen liggen, meer en meer de positie in van een viersprong tussen verscheidene gemeenschappen, een beeld dat tot uiting komt door specifieke sociaaleconomische samenvoegingen (Euregio, Saar-Lor-Lux), maar ook door symbolische constructies zoals bijvoorbeeld het 'monument van Europa in Ouren', aan de grens tussen België, Luxemburg en Duitsland. Evenals de Luxemburgers gebruiken de Eupenaren het beeld van het 'volmaakte Europa' om daar in het buitenland mee te pronken. Ook al twijfelen de bewoners van de oostelijke kantons er nauwelijks meer aan dat ze tot België behoren, ze delen 'de communicatieruimte' (Karl W. Deutsch) toch vooral door middel van de televisie met Duitsland.

Dubbelzinnige expansieruimte, vergeten expansieruimte, maar de bewoners van 'het nieuwe België' worden tegenwoordig toch vooral beschouwd als de 'laatste Belgen', in de dubbele betekenis van dat woord: zij die het laatst Belg zijn geworden, maar ook de enigen die nog Belg zijn. Deze gebieden, in 1920 opgenomen in België, werden nooit onderworpen aan een linguïstische standaardisatie (Frans of Nederlands), zoals het koninkrijk die negentig jaar eerder nog toepaste op zijn groot-hertogelijke grens. 'Eupen-Malmédy', 'Ostkantone', 'Nieuw-België', 'vrijgekochte kantons', 'Oost België', 'Duitstalige gemeenschap': er zijn dan wel talrijke etiketten voor, maar een zeker gevoel van collectiviteit verenigt tegenwoordig de bewoners. Vooral sinds de jaren zestig heeft de Belgische Staat deze gemeenschap de mogelijkheid gegeven om een eigen identiteit te ontwikkelen die steeds meer autonomie voor zichzelf opeist. In 1990 voorzag de gemeenschap zich van de datum van een nationaal feest (15 november) en van een vlag die hoofdzakelijk naar het vroegere hertogdom van Luxemburg verwijst en niet naar België. Toen in 2002 de minister-president van Wallonië, Jean-Claude van Cauwenbergh, verzekerde dat de bewoners van Malmédy, Eupen en Sankt-Vith Duitstalige Walen waren, antwoordde de Duitstalige gemeenschap hierop met een unanieme afwijzing. In datzelfde jaar liet de minister-president van de Duitstalige gemeenschap stickers met 'DG' (*Deutsche Gemeinschaft*) ronddelen om die op de auto's te plakken en zo de nationaliteit 'aan te geven'.

LITERATUUR

- Collinet, Roger, *L'annexion d'Eupen et Malmédy à la Belgique en 1920*. Verviers, 1986
- Cremer, Freddy, en Werner Miessen, *Spuren 1933-1936. Materialien zur Geschichte der Deutschsprachigen Gemeinschaft Belgiens*. Eupen, 1995
- Fickers, Andreas, 'De la "Sibérie de la Prusse" aux "Cantons rédimés": L'ombre diffuse de la Grande Guerre dans la mémoire collective des Belges germanophones', in: Michaël Amara, et al. (red.), *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre mondiale*. Brussel, 2005, p. 615-633
- Klein, Gerd, *Die Neuordnung der Ostkantone Belgiens 1945-1946: Politik, Kultur und Wirtschaft in Eupen, Malmédy Und St. Vith*. Essen, 2007
- Lejeune, Carlo, Andreas Fickers en Freddy Cremer, *Spuren in die Zukunft. Anmerkungen zu einem bewegten Jahrhundert*. Bullingen, 2001
- Lejeune, Carlo, 'Des Deutschstums fernster Westen', Eupen-Malmédy, die deutschen Dialekt redenden Gemeinden um Ailon und Montzen un die "Westforschung"', in: Burkhard Dietz, Helmut Gabel en Ulrich Tiedau, (red.), *Griff nach dem Westen. Die 'Westforschung' der völkisch-nationalen Wissenschaften zum nordwesteuropäischen Raum (1919-1960)*. Münster, 2003, p. 493-538
- Miessen, Werner, *Die deutschsprachige Gemeinschaft Belgiens Bibliographie 1945-2002*. Brussel, 2003
- Wynants, Jacques, 'Les autorités belges et la situation des Cantons de l'Est 1940-1944', in: *Bulletin d'Information du Clham*, 1 X, 1 (2004) p. 15-24
- http://www.memorial-alsace-moselle.com/fiches/colloque/metz/MEMORIALCOLLOQUE_basse.reso.pdf. Zie aldaar ook het artikel door Bruno Kartheuser